

ДО 60-РІЧЧЯ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

ІНТЕРВ'Ю ГОЛОВНОГО НАУКОВОГО РЕДАКТОРА «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ» АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ В.А.СМОЛІЯ З НАГОДИ 60-РІЧЧЯ ВИДАННЯ

– Валерію Андрійовичу, цьогоріч «Українському історичному журналові» виповнилося шістдесят. Кругла дата й поважний вік академічного часопису продукують чимало роздумів, а ще більше питань. Але найперше, гостре та злободенне: якою ви бачите роль старого, заснованого ще 1957 р., видання нині – за часів надзвичайно динамічних суспільних метаморфоз, масштабних інтелектуальних викликів і тотальних культурних колізій?

– Ви слушно вказали на ті асоціації та враження, котрі викликає вік «Українського історичного журналу», адже 60 років – це проміжок життя кількох поколінь істориків. Тож цілком природно у цьому сенсі назвати його старим академічним часописом, але насправді 60 років буття часопису продукують значно глибші та розмаїті смисли, пов'язані з його цікавою, своєрідною, багатоплановою історією.

Передусім нагадаю, що «Український історичний журнал» з'явився через 25 років після того, як припинив існування часопис «Україна» 1932 р. Де-факто це означає, що чверть століття на обширах радянської України спільнота істориків та вчених-гуманітаріїв не мала власного фахового журналу. Підкреслюю – не з вини істориків!

Ще 1947 р. мій майбутній учитель, а тоді ще молодий фахівець, пізніше – член-кореспондент АН УРСР і перший головний редактор «Українського історичного журналу» Федір Павлович Шевченко неодноразово на партійних нарадах обстоював думку і доносив свою позицію про потребу фахового друкованого органу в республіці. До речі, у той час тільки за публічне виголошення такої пропозиції можна було легко потрапити до категорії «ворогів», «прибичників буржуазних націоналістів». Більше того, напередодні німецько-радянської війни співробітники академічного Інституту історії України не тільки доводили потребу в періодичному фаховому виданні, а навіть планували

його відновлення 1941 р. Пізніше питання про заснування історичного часопису неодноразово порушували, обговорювали, відтерміновували, допоки в умовах хрущовської лібералізації проект журналу після нескінченних узгоджень, перевірок, затверджень було, урешті-решт, санкціоновано партійним керівництвом.

Отож для істориків часопис не був таким собі «подарунком долі», а проектом, виплеканим, у певному розумінні вимученим, упродовж низки років. Уявіть собі на хвильку становище українського історика, котрий не мав більш-менш реальної можливості опублікувати свою розвідку, позаяк до купи ідеологічних, політичних, проблемно-тематичних застережень долучалися ще інституціональні обмеження, насамперед відсутність фахового журналу. Спробуйте-но в ті часи пробитися до союзного чи опублікувати фахову розвідку в літературному або суспільно-політичному виданні!..

Звісно, радянська доба в історії «Українського історичного журналу» – дуже складний, суперечливий та ідеологічно заангажований час, який наклав виразний відбиток практично на всі публікації. На шпальтах нашого часопису неодноразово порушувалася ця проблематика, зокрема в низці статей чесно, без прикрас і недомовок, представлено й тодішню редакційну політику, ідеологічний тиск, втручання партійних функціонерів, тривалу стагнацію, вихолощення та примітивізацію текстів розвідок, рецензій, матеріалів тощо. Приміром, у публікації документів і матеріалів до історії «УІЖ» у попередні роки висвітлено, так би мовити, «залаштункову» історію часопису, зокрема змагання й інтриги, котрі точилися навколо певних публікацій та авторів. Нині ми дивимося на минуле журналу не зашореним, а відкритим та критичним поглядом.

Однак гадаю, що зображувати радянський період в історії «Українського історичного журналу» винятково чорною фарбою було б невірно, а найголовніше – означало б суттєво спотворювати і спрощувати нашу минувшину. Представники кожного покоління істориків, у тому числі за радянської доби, робили те, що могли. Поважну, ба навіть ключову роль відігравав у цьому наш часопис. Актуалізація джерелознавчих і методичних проблем, програма створення історичного атласу, спроби переоцінки й навіть паліативної реабілітації спадщини ряду українських істориків дожовтневої доби, збагачення та розширення фактографічних відомостей з історії України – це те, що безсумнівно можемо занести до позитивних здобутків тогочасного «УІЖ». Скажімо, саме за радянського періоду, у 1966 р., на сторінках журналу Ф.Шевченко зробив спробу часткової реабілітації М.Грушевського. А зворотний зв'язок тодішньої редакції з колегами з різних міст, самотутні, можливо дещо наївні листи-дописи від читачів, які надходили звідусіль, джерельні знахідки, оприлюднені у часопису!.. Ці сторінки з історії нашої науки не можна викреслити.

Звичайно, вони не визначали (і не могли визначити!) загальне обличчя журналу за тоталітарного режиму. Адже добре розуміємо, що академічна свобода й тоталітаризм – несумісні поняття. Проте справжню ціну кожного, навіть дуже маленького кроку, зробленого задля студіювання та осягнення історії України під тотальним контролем, ідеологічним тиском і диктатом «старшого

брата», усвідомлюєш лише тоді, коли знаєш, чого в дійсності це коштувало авторам – історикам. У цьому світлі призначення «Українського історичного журналу» за радянських часів було зорієнтоване на збереження функціонування фахової корпорації українських істориків, хоч і в умовах викривленого, обмеженого, деформованого, заідеологізованого, спотвореного суспільного середовища.

Та ваше питання більше звернене до сучасності, аніж до минувшини... Мені видається, що варто говорити не про якусь одну-єдину роль сучасного фахового журналу з історії України, а про низку різноманітних, взаємопов'язаних ролей, які відіграє та має відігравати часопис.

Насамперед, «Український історичний журнал» – це фаховий майданчик, на якому апробують свої ідеї, пропозиції, візії, концепції різні покоління науковців. У широкому сенсі – це дослідницька лабораторія, в якій кожен автор репрезентує колегам з історичного цеху власні розробки, здобутки та напрацювання. Значення спеціального видання загальнонаціонального масштабу складно переоцінити. І хоч на сьогодні існує чимало інших можливостей для репрезентації, однак наш журнал є не тільки унікальним форматом для апробації, а й важливим осередком академічної комунікації. Причому йдеться не лише про обмін актуальною науковою інформацією, позаяк у віртуальну та цифрову епоху її циркуляція відбувається з блискавичною швидкістю. Натомість ведемо мову про дослідницькі рефлексії, поточну аналітику, рецензійні статті, котрі потребують не миттєвої реакції, а солідної попередньої підготовки, вивчення, осмислення. Такий канал комунікації досі не можуть повною мірою замінити навіть більш оперативні електронні журнали, а тим паче дописи у соціальних мережах.

Окрім того, часопис відіграє велику дидактичну роль, зокрема він виховує, плекає нове покоління авторів, які входять до академічного простору. Досвід співпраці з журналом корисний і повчальний для всіх дослідників-початківців, що їм редколегія повсякчас намагається надати слово на шпальтах видання. Щиро тішуся з того, що Інститут історії України НАНУ є установою з доволі молодим кадровим складом. Тож ця роль журналу надзвичайно важлива.

Урешті, часопис став осередком наукової культури, себто одним із найважливіших способів академічного буття.

– Валерію Андрійовичу, нині побутує візія про те, що традиційні функції фахових видань із гуманітаристики й суспільних наук чимдалі більше диференціюються, шириться спеціалізація, з'являються вузькофахові наукові часописи. Уповні логічно постає питання: чи на часі збереження такого універсального формату періодичного видання, як в «Українському історичному журналі»?

– На теренах соціогуманітаристики відбуваються різні, часом контраверсійні метаморфози, котрі годі звести до якоїсь однієї домінуючої, тим паче генеральної тенденції. Існували, існують та існуватимуть різноманітні типи академічних спільнот із відмінними, конкуруючими дослідницькими стратегіями,

взірцями, інституціональними моделями тощо. Академічний світ апріорі не може бути одноманітним. І це добре, адже не можна механічно калькувати будь-які, навіть дуже оптимальні, рішення й успішні моделі, тим більше виходячи з першого погляду чи враження. Пробачте за банальність, але зруйнувати – набагато простіше, аніж щось створити, особливо за нинішніх, дуже динамічних і непростих, часів.

Тому не варто формулювати, точніше бачити, цю проблематику в однічному розрізі: спеціалізація чи уніфікація. Натомість вважаю більш перспективною взаємодоповнюючу модель, в яку включено різні види фахових періодичних або продовжуваних видань, котрі забезпечують функціонування, чи то пак повноцінне життя професійної спільноти.

З одного боку, потреба у вузькопрофільних виданнях, приміром, з обсягу окремих сегментів, як-от спеціальні галузі історичної науки, медієвістика, литуаністика (студіювання історії Великого князівства Литовського), військова, соціальна, регіональна, інтелектуальна історія, назріла давно. До речі, майже кожна галузь або дисципліна історичної науки в Інституті історії України НАНУ розробляється групою фахівців, які мають свій «верстат праці» – спеціалізований збірник, до якого залучаються як колеги з усієї країни, так і з-за кордону. Я навіть не відразу зможу перерахувати всі збірники з пам'яті – їх понад двадцять. Щоправда, залишається питання про подальші перспективи, позаяк є різні шляхи розвитку: перетворення збірників на повноцінні журнали, за рахунок укрупнення чи сполучення зі спорідненими науковими сегментами, трансформація в е-видання, практика спеціалізованих випусків, перехід у формат щорічників тощо. Тим паче, сучасне життя не зупиняється, не завмирає на одному місці й пошук у цьому напрямі триває.

З іншого боку, сучасний академічний світ інтердисциплінарний. У цьому світі за багатоманітними каналами відбувається циркуляція, взаємовплив, змагання ідей, візій, теорій, урешті-решт поширення найрізноманітнішої інформації й відмінних концептуальних пропозицій. Ба більше, уже ХХ ст. стало часом розквіту інтелектуальних мутацій, вкраплень, запозичень, перетікань між різними дисциплінарними системами та академічними спільнотами. Із такої перспективи штучно звужувати формат журналу якимось тематичними, хронологічними чи спеціальними обмеженнями недоцільно. Адже історія України на шпальтах «УІЖ» репрезентується, як висловилися б модерністи, у розрізі уявленої чи сконструйованої цілісності з багатьох масштабів, ракурсів і контекстів. Причому, хочу наголосити, не штучно ізольованої цілісності, а включеної, сполученої, пов'язаної безліччю каналів і зв'язків з європейською та світовою історією! Саме такий підхід робить наш журнал привабливим для фахівців із найрізноманітнішою спеціалізацією, адже дозволяє оперативно ознайомитися з тим, що роблять колеги з інших дисциплінарних або проблемних сфер.

– Гаразд, проте ваші коментарі повертають нас до інших питань: як можна вмістити чи сполучити в такому невеликому форматі, як

«Український історичний журнал», представлення всіх періодів нашої минушини? Якою є та має бути редакційна політика часопису з таким універсальним спрямуванням?

– Справді, наш журнал порівняно невеликий. Обсяг одного числа становить близько 20 умовних друкованих аркушів. Якщо взяти до уваги періодичність – 6 разів, то у сухому залишку маємо 120 умовних друкованих аркушів на рік. Для такої величезної предметної області, як історія України – це небагато. Та журнальної площі хронічно бракує за будь-яких форматів та обсягів, оскільки завжди є перспективна й цікава проблематика, котру хочеться висвітлити і представити в академічній періодиці. Отож існує вічна редакційна дилема, точніше постійне сито редакційного добору.

Звісно, не може бути прописаних, однозначних та незмінних рецептів, як і так званої «золотої середини» й т. п. Тому редакційна політика «Українського історичного журналу» тією чи іншою мірою завжди відображала та відображає поточну пізнавальну ситуацію в національному історієписанні, котра висуває й формулює запити, вимоги, настанови фаховій спільноті. Досі в редакційній політиці журналу ми трималися принципу відкритої рубрикації, тобто не формалізували його. Натомість гнучко впроваджували до структури «УІЖ» потрібні сегменти, що дозволяло оперативно реагувати на актуальні проблеми та виклики. Приміром, на початку 1990-х рр. після руйнації радянського образу минушини у вигляді сумнозвісної «історії УРСР», визріла гостра потреба переформатування, навіть більше того – нового осмислення цілих періодів, епох історії України. Тож добір і наповнення редакційного портфелю журналу впродовж 1990-х рр. було скеровано на переосмислення феномена Української козацької держави XVII–XVIII ст., «довгого» XIX ст., Української революції 1917–1921 рр., «розстріляного відродження», Голодомору 1932–1933 рр., німецько-радянської війни тощо. Завдяки цим публікаціям сформувався цілий діапазон концептуальних пропозицій, які до кінця 1990-х рр. дозволили практично повністю заповнити «біля плями» та «білі поля» у загальних образах історії України. Проте на початку 2000-х рр. пізнавальна ситуація у вітчизняній соціогуманітаристиці суттєво змінилася і, природно, трансформувалися пріоритети редакційної політики: інтелектуальна, культурна, соціальна історія, методологічні й теоретичні проблеми історичної науки, зокрема українського гранд-нарративу, політики пам'яті, регіональна історія тощо. Звичайно наука, тим паче історична, функціонує у соціокультурному середовищі, точніше – не може існувати поза суспільством чи поза державою. Тому доленосні виклики, кинуті Україні – це виклики, кинуті й національній науці. Євромайдан, гібридна війна, осягнення регіонально-територіального й полікультурного розмаїття, сучасні комеморативні практики, історична енциклопедистика, академічна підтримка дидактичних проектів і програм – ця проблематика посіла чільне місце на шпальтах «УІЖ» останніх років. Окрім того, варто згадати про практику спеціалізованих рубрик, присвячених знаковим постатям і подіям в історії України, котрі дозволяють представити своєрідний зріз актуалізованих знань з обсягу певної проблематики.

Утім редакційна політика журналу має й чимало проблем, які у жодному разі не можна ігнорувати. Варто згадати про низку просторово-хронологічних сегментів з історії України, украй епізодично репрезентованих як у часопису, так і на теренах нашої історичної науки, як-от доба античності, ранне середньовіччя та ін. Бракує оригінальних компаративних студій, в яких українська минувшина розглядалася б у світлі мультикультурності й етнічної багатоманітності на широкому тлі соціокультурних і міжнародних контактів. Віртуальна, цифрова доба, епоха масових соціальних мереж висувають нові вимоги й намічають цілий спектр новітніх викликів джерелознавству та спеціальним галузям історичної науки, як-от циркуляція й кодифікація е-версій джерел, введення веб-елементів до наукового апарату та навіть своєрідна технізація, віртуалізація наукової мови, змістовні елементи яких чимдалі глибше й міцніше входять до історичного письма. Ці виклики потребують реагування, опрацювання, усвідомлення. Загалом на часі сполучення традиційних і міждисциплінарних дослідницьких стратегій та методологічних взірців, які ми всіляко заохочуємо й намагаємося прищепити на сторінках журналу.

– Валерію Андрійовичу, буття будь-якого часопису нерозривно пов'язане з видавничими практиками та відповідними можливостями, особливо коли йдеться про 60-річний термін існування. Як склалися видавничі практики «Українського історичного журналу»? Як він пережив перехід від стабільно-планових радянських часів до існування в умовах ринкової економіки?

– Мушу вас розчарувати... Навіть за «стабільно-плановою» радянською доби «Український історичний журнал» потерпав від нестачі фінансових і матеріальних ресурсів. Отже, доводиться говорити про примарну, а не реальну «стабільність» тих часів. Наприклад, уже впродовж 1958–1959 рр. у видавництві АН УРСР, де друкували «УІЖ», утворилася величезна заборгованість – 1,5 млн руб. Грошей не вистачало не тільки на авторські гонорари, а й навіть на повноцінне забезпечення технічної підготовки журналу. Сутужне становище видання набуло настільки широкого розголосу, що про це писала навіть діаспорна преса. А втім коли потрібно було видрукувати в «УІЖ» розділи з курсу історії КПРС, то гроші відразу знайшлися. Тож наклади №5 і 6 (1958 р.), в яких вони публікувалися, зросли в п'ять разів – до 25 тис. примірників. Але згодом тираж «благополучно» зменшився, зокрема в 1959 р. впав майже у сім разів (№6 за той рік вийшов у кількості 3,7 тис.). Потім тривала напружена робота, щоб перетворити часопис із двомісячника на місячник, оскільки редакторський портфель у разі перевершував можливості друку, щороку зростав. Та знадобився певний час, доки 1965 р. видання стало місячником. Але й упродовж наступних десятиліть ситуація не була райдужною. Приміром, 1970 р. наклад «УІЖ» становив 9,7 тис., а вже 1985 р. – 2,4 тис. примірників. Це – кілька невеликих, але конкретних ілюстрацій щодо «стабільності» та «підкування партії» про, як тоді казали, республіканських істориків.

Звісно, пострадянські трансформації були складними і драматичними в історії «Українського історичного журналу», як і в історії всієї нашої країни

загалом. Адже у середині 1990-х рр. через фінансові негаразди взагалі постало питання існування часопису. Довелося знову перевести його у формат двомісячника, вишукувати внутрішні можливості й ресурси. Варто відзначити самовіддану, напружену роботу редакторів, редколегії, розуміння та підтримку колег як з інституту, так і поза його межами. Власне, саме завдяки спільним, колективним зусиллям нам удалося забезпечити подальше видання «УІЖ», попри величезні фінансові та матеріально-технічні проблеми 1990-х рр.

Упродовж 2000-х рр. журнал виходить у світ стабільно й регулярно, хоч, звичайно, нас і сьогодні не оминають численні проблеми. Проте ми видаємо не тільки паперову версію – на веб-сайті Інституту історії України НАНУ систематично викладаємо повнотекстові електронні варіанти часопису у форматі pdf. Більше того, опрацьовуємо та викладаємо у вільному доступі випуски за попередні роки. Станом на сьогодні оцифровано більшість чисел «Українського історичного журналу» за 1988–2017 рр., а також ряд номерів, виданих у попередні роки. Маємо амбітну мету, попри наші обмежені ресурси та можливості, повністю оцифрувати всі випуски – за 60 років. Кінцевим продуктом цього проєкту врешті-решт стане повний електронний архів «УІЖ», відкритий для всіх інтернет-користувачів.

– Валерію Андрійовичу, із нашої розмови випливає, що призначення «Українського історичного журналу» полягає в розробці, висвітленні й репрезентації історії України як національної історії. Натомість у західному науковому світі воліють більше говорити про транснаціональну, глобальну або мультикультурну історію. У зв'язку з цим чи не здається вам, що концепція національної історії є наскрізь архаїчною, тобто застарілою у XXI ст.? Можливо, українським історикам варто розробляти історію України не з національної, а транснаціональної чи якоїсь іншої концептуальної перспективи?

– Гадаю, що некоректно формулювати питання щодо наукової концептуалізації у вигляді *або/або*, тобто національна або транснаціональна, глобальна історія й т. п. Натомість сполучення *або/або* запропонував би замінити на сполучення *і* чи *та*.

Українській фаховій спільноті у жодному разі не можна відкидати або ігнорувати національні виміри концептуалізації, конструювання, представлення нашої історії. Та це у жодному разі не означає, що ми повинні відмовлятися від інших концептуальних пропозицій. Тому в дуже стислом вигляді моя відповідь була б такою: і національна, і мультикультурна, і транснаціональна/глобальна історія й низка інших конструкцій, які практично не застосовувалися на теренах історії України, як-от антропологічні, культурологічні, соціологічні та інші концептуальні пропозиції. Адже ХХ ст. вирізнялося незвичайним розквітом, просто-таки буйством дослідницьких стратегій і методологій у гуманітаристиці та суспільних науках, які з відомих причин були практично неприступними для українських істориків поза діаспорою аж до початку 1990-х рр. Отож штучно обмежувати дослідницькі потуги сферою дуже

модних, хоч і доволі перспективних на даному етапі напрямів, було б недоцільно й навіть шкідливо.

Пригадую, як на початку 1990-х рр. західні інтелектуали захоплювалися відомою візією Ф.Фукуями про «кінець історії» й «останню людину», або як на пострадянських обширах із палким прозелітським натхненням віддавалися постмодерністським експериментам... Але нині ці недавні інтелектуальні й, здавалося б, усесильні тренди сприймаються у зовсім іншому світлі, хоч вони, безперечно, залишили свій слід у науці. Тож гадаю, що здоровий скепсис (не апріорне заперечення!) не завадить при розгляді будь-яких концептуальних пропозицій і дослідницьких стратегій. Насамперед уважаю, що українським ученим не слід ставитися до найпривабливіших концептуальних пропозицій, епістемологічних взірців та інтелектуальних новацій як до якогось «вищого одкровення» чи «універсальної відмички» на ниві наукового пізнання. Адже кожна концептуальна пропозиція – лише один із багатьох дослідницьких інструментів, метафорично кажучи, невеличкий пізнавальний фрагмент у палітрі безмірного моря можливостей зі студювання нашої, європейської та світової минувшини. Тим паче, що базова настанова сучасного історієписання пов'язана з винятковою увагою до того, в який спосіб продукується нове знання.

Варто сказати й декілька слів про наукові концептуалізації у сфері національної історії. Нині побутують спрощені та нав'язані уявлення про національну історію як своєрідний інтелектуальний релікт XIX ст., яке афористично називають століттям націй і національних держав. Якщо керуватися винятково такими уявленнями, то у цьому світлі національна історія постає як застарілий, старомодний, старожитній та архаїчний інтелектуальний продукт, котрий відразу маркують, точніше таврують, як «спекулятивний» і «націоналістичний» апріорі. Годі навіть перерахувати численні закиди, що їх постійно чуємо на адресу національної історії як такої – штучна цілісність, націєцентричність, ексклюзивність, телеологічність, ідеологізованість, легітимацийне призначення й т. п.

Та постає питання: чому ми маємо керуватися щодо національної історії штучно накинутими архаїчними уявленнями XIX ст.?! Наприклад, жодному поважному дослідникові не спаде на думку ототожнювати сучасні концептуальні пропозиції у сфері соціальної історії з науковими канонами й неписаними дослідницькими конвенціями XIX ст. щодо вивчення соціальних спільнот.

Гадаю, що й конструювання минувшини України як національної історії варто сприймати з перспективи початку XXI, а не XIX ст. У світлі ж нашого часу концептуалізація національної історії постає не як формалізована, ексклюзивна, націєцентрична цілісність, а радше як низка взаємопов'язаних проєкцій щодо конструювання нашого минулого в розрізі суб-, мульти-, полі-, гетеро-, не-, прото-, донаціональних способів репрезентації. Більше того, на сьогодні актуальне питання про сполучення різних масштабів конструювання історії України з локально-регіональних, соціокультурних, культурологічних, антропологічних перспектив.

Урешті, чимало європейських учених і до сьогодні опрацьовують студії в розрізі саме національної історії, і ці праці мають солідну популярність як у читацького загалу, так і в академічному світі. Тим паче, що події сучасної історії, себто після 2014 р., переконливо свідчать, що національні спільноти зарано списувати «в архів». Та й рецепти мультикультурності, глобалізму на перевірку виявилися не такими вже дієвими чи адекватними, як це вважалося ще декілька років тому. Натомість нації відграють чимдалі більшу роль на сучасній європейській і світовій авансцені. Згадайте, приміром, нещодавній референдум у Каталонії чи шотландське питання у Великобританії.

Українська спільнота істориків має розробляти, висувати, оперувати різними концептуальними форматами та пропозиціями, позаяк саме змагання між ними може вберегти нас від фахової односторонності й методологічного монізму. Ба більше, убачаю привабливість історії України в її дивовижній версійності та культурній багатоманітності, котра дозволяє з успіхом застосовувати найрізноманітніші дослідницькі стратегії й пізнавальні взірці.

– Валерію Андрійовичу, ви неодноразово згадували про революційні та воєнні події 2014 р., їх вплив на академічну спільноту. Утім хотілося б почути вашу оцінку тих тенденцій у новітній історії, котрі проявилися впродовж останніх років.

– Передусім зауважу, що історики не є провісниками-футурологами, а вченими-гуманітаріями, вони оперують фактами та джерелами, а також техніками, методиками, стратегіями їх студіювання, урешті-решт більш-менш вірогідними концептуальними пропозиціями, висунутими на основі опрацювання віднайденої, здобутої, верифікованої інформації. Даруйте за трюїзм, але це – демаркаційна лінія, котра відділяє справжнього вченого, що усвідомлює фахову компетенцію, відповідальність, можливості й обмеження, від незчисленного сонмища новомодних медійних експертів з усіх можливих і неможливих сфер сучасного буття. Мабуть, засилля таких експертів-«усезнайок» – зворотний вияв нашої цифрової й віртуальної епохи, котра, на превеликий жаль, часто-густо стирає межу між ілюзорним і реальним.

Гадаю, що в 2014 р. не тільки Україна, а й весь світ увійшов у новітню історичну добу. Пострадянська епоха добігла свого кінця... І найпереконливішим свідченням цього є те, що саме у цій темпоральній точці було зруйновано не тільки писані й неписані домовленості щодо устрою післявоєнного світу, яких більш-менш дотримувалися після розпаду СРСР, а й де-факто поховано численні суспільні та громадські табу як в Україні, так і у світі. Інакше кажучи, відбулися кардинальні метаморфози суспільної, громадської, культурної свідомості. Приміром, разючі зрушення споглядаємо у сприйнятті насильства, кривавих терактів, миру, війни, ментальних настанов, національних упереджень і навіть цінності людського життя.

Недаремно після 2014 р. дедалі частіше споглядаємо у світі ті суспільні явища і процеси, котрі до цього часу видавалися неможливими, принаймні малоймовірними з багатьох причин, міркувань, переконань. До речі, це один із

критеріїв маркування чи нового опредметнення історичного часу. Практично кожен із нас на повсякденному рівні відчував, як прискорився біг часу 2014 р., коли події змінювалися блискавично, а історія немовби вривалася до наших помешкань, кабінетів, зокрема й до мого, де ми з вами зараз перебуваємо. У лютому 2014 р. сюди долетіло декілька куль...

Ще одне спостереження, пов'язане з сучасністю. Мабуть, якраз 2014 р. ми відчули те, що, як історики давно знали зі студій минувшини: немає однієї-єдиної версії сучасності. Натомість є конкуруючі версії й образи сучасності, котрі продукують відмінні, ба навіть контраверсійні можливості та перспективи. І від того, яка з них та в який момент переможе, і визначається конфігурація новітньої доби.

Звісно, історики здебільшого мислять ретроспективно, зокрема шукають подібності, прецеденти, паралелі, предтечі певних подій, явищ, процесів у нашій і чужій минувшині. Таких різноманітних історичних аналогій дуже багато, годі їх навіть побіжно перерахувати. Та хочу наголосити на тому, що жодні культурні, інтелектуальні, ідеологічні метаморфози, чи то пак гучні медійні події, котрі забуваються вже наступного тижня, не можуть скасувати базової настанови – без представлення нашої країни, нації, держави на культурній та інтелектуальній мапі світу, зокрема науково-історичних проєкцій її минувшини, неможливо реалізувати успішний суспільний, національний, державний проєкт. Адже на сьогодні споглядаємо не лише кардинальну кризу політики мультикультурності, кризу ідентичності, кризу загальнолюдської толерантності, а й бачимо низку інших доленосних викликів. Це драматично актуалізує й до краю загострює пошуки нашого місця як на політичній та економічній, так і на культурній, інтелектуальній мапах світу в новітню історичну добу.

Наприклад, подивіться на реакцію деяких наших сусідів на недавнє ухвалення Верховною Радою України закону про освіту, а саме мовної статті 7. Гадаю, що це переконливо й наочно демонструє, наскільки дорого суспільству може обійтися навіть тимчасова порожнеча в інформаційному, культурному, освітньому, науковому просторі.

Зрештою, хотілося б сподіватися, що нинішня доба безперечно приведе нас до омріяного в попередніх віках суспільного процвітання і світової стабільності. Та, як історик, добре усвідомлюю, що це лише одна з багатьох можливих варіацій нашої сучасності, котрі нещадно змагаються між собою в дуже жорстокому й підступному світі.

– Валерію Андрійовичу, ви – фаховий історик із багаторічним стажем і величезним досвідом, якому є що та з чим порівнювати. На вашу думку, наскільки змінився фах історика, зокрема сприйняття ролі історичного знання, історієписання у сучасному суспільстві?

– Мабуть, ви помічали, що сама природа людського мислення звернена до минулого. Недаремно під час різних життєвих ситуацій людина повсякчас апелює чи звертається до попереднього досвіду, зокрема навіть тоді, коли міркує або проєктує майбуття. Історична людина завжди намагалася в тому

чи іншому вигляді зафіксувати та відтворити досвід минувшини. Власне, від первісних часів походять усні перекази про минувшину – славнозвісна міфологічна, легендарна традиція, котра спершу передавалися вустами одного покоління до іншого. Та часи змінювалися. Із більш довершеною суспільною організацією функцію фіксації й кодифікації людського досвіду перебрала на себе письмова традиція, а з нею народилося історієписання.

Про історію, її значення й місце у житті кожного суспільства тривають нескінченні фахові (і не дуже) суперечки. Проте реальне усвідомлення історієписання як культурного й духовного феномену у суспільному житті зазвичай відбувається лише з висоти історичного часу.

Простенький приклад. Ми всі з дитячих років знаємо про Стародавню Елладу, котра вважається фундатором європейської цивілізації, та її «батька історії», принаймні західної, окцидентальної традиції – Геродота. Але чи багато ви згадаєте, скажімо про Фінікію? Навряд... Швидше за все проступають лише окремі, невиразні згадки з університетського курсу історії Давнього Сходу. Між тим низка істориків тієї доби вважають, що за розмахом і багатма досягненнями історія Фінікії не поступалася минувшині Греції! Проте, за іронією долі, злий і підступний жарт із фінікійцями зіграла їхня зародкова письмова традиція. Тож Давня Греція назавжди посіла місце на культурній мапі людства, а тогочасна Фінікія з її легендарними мореплавцями-кушцями, майстерними архітекторами, талановитими митцями, вигадливими та довершеними ремісниками й досі залишається оповитою мороком часів такою собі «terra incognita».

Якщо говорити про фах історика, то варто усвідомити, що це – вислід праці багатьох людських поколінь, інтелектуальних, культурних, духовних потуг. За різних часів традицію історієписання представляла ціла галерея діячів – писці, жерці, хроністи, монахи-літописці, відлюдники-переписувачі, мандрівні мужі, антиквари, ерудити, придворні історіографи, мислителі нового часу, поважні члени університетських корпорацій, любителі-аматори, незалежні дослідники та ін. Усі вони століттями прокладали шлях до перетворення Клію від служительки мистецтва до навчительки життя, від хранительки фактів до порадиці прагматичного розуму, від філософської візіонерки до науки про історичну людину.

Зауважу, що саме в такому багатовіковому горнилі думки, котра неодмінно конфронтувала з реаліями історичного буття, і народився фах історика-інтелектуала. Та тернистий шлях будь-якого вченого на ниві своєї науки на теренах Клію лише помножувався на ті складні світоглядні й культурні колізії, що завжди розгорталися навколо вічного питання: як влада і як суспільство хочуть, прагнуть бачити свою минувшину? Писар та фараон, літописець і князь, історіограф і самодержець, професор й імперська наука, інтелектуал і прес партійної ідеології, гуманітарій і дика пострадянська ринкова стихія – це тільки принагідний перелік тих незчисленних драматичних і трагічних колізій з історії нашого фаху.

Просте й банальне питання з обсягу очевидної житейської логіки на обшпах науки історії продукує неймовірне багатство та розмаїття відповідей, коли

«так» або «ні» перетворюються на величезну і строкату феєрію історичного дійства зі своєрідною грою барв, тонів і відтінків. Тому доволі часто, коли суспільство чи громадська думка хоче отримати від історика конкретну, однозначну й категоричну відповідь, точніше заперечення чи підтвердження, отримує натомість низку відповідей на кшталт «можливо», «вірогідно», «правдоподібно», «імовірно», «за певних передумов», «за таких обставин», «за свідченням фактів й історичних джерел» і т. п. Це об'єктивно відображає версійність, варіативність, розмаїття, багатоплановість історичного знання. Часом це викликає роздратування, а насправді виявляє повне нерозуміння природи й особливостей історичного знання, зрештою призначення фаху історика у суспільстві.

Та якраз у цьому неповторному розмаїтті історії й переховується чар нашого фаху, який приваблює, захоплює, змушує присвятити пошукам та досягненню минувшини багато років, а то й усе життя. Ба більше, із цими пошуками нерозривно пов'язаний життєвий вибір інтелектуала, котрий, за відомим висловом історика М.Блока, ціле життя оволодіває добротним ремеслом. Поміж французьких інтелектуалів свого часу побутував навіть напівжартівливий, напівсерйозний афоризм – досягнути щось на теренах Кліо може лише той, хто прожив більшу частину свого життя, студіюючи минувшину.

На превеликий жаль, у нинішню цифрову, віртуальну добу, коли втаємниченість чи то колишня інтимність творчої праці інтелектуала попередніх часів не тільки відходить на другий план, а, навпаки, нерідко публічно афішується й підкреслюється (як кажуть, піариться) у мас-медіа, професія історика часто-густо асоціюється чи сприймається як той або інший різновид так званого спічрайтерства. Це абсолютно викривлена, хибна думка, котра зводить роль історика до звичайного писарчука, що «творює» за замовленням «згорі».

Мабуть, ви неодноразово чули від багатьох людей категоричні, безапеляційні розумування про історію, котрі зазвичай спираються на власний життєвий досвід, або у крайньому разі на уривки чи крихти якоїсь інформації, вилученої в Мережі чи деінде в мас-медійних потоках. Ледей чи не кожен вважає себе якщо не експертом, то, як мінімум, добре обізнаною і кваліфікованою особою в питаннях нашої історії. Але, на жаль, навіть досить освічена людина не усвідомлює величезну різницю між повсякденними чи аматорськими судженнями, про адекватність і достовірність яких зазвичай ніхто не замислюється, та високоякісним і професійним інтелектуальним продуктом у царині історії, котрий опрацьовується роками.

Гадаю, що ключове питання фаху історика пов'язане із зануренням в іншу уявну історичну реальність, в якій розгорталося буття людини минулого. У нашому професійному середовищі часто-густо можна почути про колегу, що він «живе» у часи України-Гетьманщини, улюбленому ХІХ ст. або подумки «блукає» десь у просторі античності. У творчому сенсі таке занурення передбачає розлоге, пильне й докладне вивчення історичних джерел, оволодіння відповідним соціогуманітарним компендіумом знань із певної епохи, особисту комунікацію з колегами по цеху, непросте входження до фахової корпорації, урешті-решт усвідомлення, розуміння, ба навіть відчуття руху, кольорів, барв, настроїв, почувань, думок, духу обраної доби.

Афористично кажучи, учений в якийсь момент відчуває, занурюється у плин іншого, паралельного світу. Це – момент величезної інтелектуальної й духовної насолоди, за якою переховуються роки каторжної праці, постійних сумнівів і високої психологічної напруги. Недаремно серед колег по цеху циркулює афоризм, своєрідне переформулювання метафори М.Вебера, що справжнім науковцем можна бути лише за покликанням, а не за дипломом.

Звісно, наша сучасність принесла кардинальні новації в усі сфери, зокрема й до фаху історика. Проте технологічні досягнення лише почасти полегшують працю сучасного історика або вченого-гуманітарія. Та й чимало благ цивілізації малопрístupні, а то й зовсім недоступні для багатьох українських інтелектуалів.

Хочу підкреслити, що історія як наука залишається зіпертою, головним чином, на людський досвід і його антропологічне, культурологічне осягнення в найрізноманітніших виявах історичного буття. Цей досвід не відтворити у жодній лабораторії, не прорахувати в колонках цифр і статистичних показників за найдосконалішими формулами, не здобути механічним шляхом, послуговуючись найновішими технологічними засобами й т. п. За великим рахунком, усі ці засоби до сьогодні залишаються допоміжними, другорядними, периферійними у царстві Клію. Адже справжній фах історика здобувається завдяки багаторічній роботі з джерелами, складним і повсякденним потугам думки навколо тлумачень фактів і подій минувшини, безцінним комунікативним практикам спілкування зі старшими та молодшими колегами, десяткам і сотням цехових нюансів і нібито «дрібниць», які дозволяють побачити, уявити, відчуті історичну людину, зрозуміти мотиви її поведінки, темп буття тощо.

Ваше питання про фах історика навіяло й болісні, невтішні, проте злободенні роздуми. На сьогодні існування, точніше буття цеху істориків як спільноти забезпечують конкретні й живі люди – представники кількох поколінь, різного віку, досвіду, відмінних творчих можливостей, зацікавлень, уподобань і досягнень, у чомусь неперевершені фахівці, а у чомусь – недосконалі (як усі ми) люди зі своїми чеснотами й вадами. Розірвати цей людський, комунікативний зв'язок, цей самобутній ланцюг поколінь насправді означає знищити середовище, в якому він плекається десятиліттями. Хотілося б, щоби наше суспільство та громадськість замислювалися, переймалися, опікувалися не лише суто утилітарними і прагматичними проблемами ціни, вартості, а й культурними та інтелектуальними потребами. Адже неможливо спроекувати й, урешті-решт, збудувати успішне майбуття, спираючись на морок забуття своєї минувшини.

– Ви неодноразово згадували про студії науковців Інституту історії України НАН України в різних контекстах. Проте хотілося б більше дізнатися про найважливіші проекти установи, про перспективи їх реалізації.

– Передусім слід згадати про студії з регіональної історії. Цей напрям має давню та міцну традицію у стінах інституту, зокрема спирається на солідні

методологічні й теоретичні розробки ряду співробітників. Від 2014 р. ми переводимо свої напрацювання у практичний формат як проект книжкової серії «Студії з регіональної історії», у межах якого впродовж 2014–2017 рр. опубліковано ряд оригінальних досліджень з історії Південної та Східної України, а також праць з історичної регіоналістики. Цей проект має важливе значення як науково-методичний ресурс, зокрема активно використовується у вітчизняному інформаційному просторі, а також для потреб історичної дидактики.

Справжніми явищами в інтелектуальному житті України (й не лише) за останні десятиліття стали історичні альманахи «Ruthenica» (19 випусків), «Соціум» (11 випусків), «Ейдос» (9 випусків), на чиїх сторінках, як правило, друкуються матеріали інноваційного характеру, присвячені киеворуській добі, соціальній та інтелектуальній історії. Започаткована й почала поновлюватися серія книг з історії повсякденного життя України.

Одним із найбільших проектів інституту стала багатотомна «Енциклопедія історії України». До 2013 р. ми видали 10 томів. Це – фундаментальний інтелектуальний і довідково-інформаційний ресурс, який дозволяє суттєво інтенсифікувати циркуляцію наукової інформації з історії України та забезпечити широкий діапазон академічних, дидактичних, культурно-просвітницьких і популяризаторських потреб у царині національної соціогуманітаристики. Щиро тішуся з того, що групу істориків – найбільш активних учасників цього проекту – було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки за 2016 р. Але робота над проектом триває й далі. Готуються до друку додаткові томи, а також спеціалізований том «Україна – українці», котрі, сподіваюся, побачать світ ближчим часом.

Незважаючи на хронічний брак фінансових і матеріальних ресурсів, інститут ініціював перехід від книжкового, паперового до цифрового, електронного формату «Енциклопедії історії України». Нині на нашому веб-сайті у вільному доступі розміщено всі десять томів. Більше того, співробітники інституту розробляють проект мультимедійної версії з історичної енциклопедистики. Плекаємо й інші амбітні плани, зокрема плануємо трансформувати «Енциклопедію історії України» з тимчасового на постійний проект із технічною підтримкою, науковим супроводом, регулярним оновленням й актуалізацією інформації у словникових статтях. До речі, це відображає провідні тенденції сучасної світової енциклопедистики.

Від початку 2000-х рр. інститут опрацьовує концептуальні пропозиції, методологічні й теоретичні засади багатотомного синтетичного курсу з історії України. Зауважу, що наші співробітники мають величезний досвід у підготовці масштабних, багатотомних праць із різних сфер і зрізів історії, котрі ми розглядали як свого роду підготовчі студії до цього проекту. Приміром, варто згадати двотомні «Історію українського селянства» (2006 р.) та «Історію українського козацтва» (2006 р.), шеститомну «Україна: хронологія розвитку» (2007–2011 рр.), п'ятитомну «Історію державної служби в Україні» (2009 р.), двотомні «Економічну історію України» (2011 р.), «Нариси історії Української революції 1917–1921 років» (2011–2012 рр.), «Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття: Історичні нариси» (2011 р.) та «Велика війна 1914–1918

і Україна» (2014–2015 рр.). На сторінках «Українського історичного журналу» ми ініціювали публічну дискусію щодо проблем і викликів, пов'язаних із підготовкою українського гранд-наративу. Утім проект великої, масштабної історії України потребує не тільки фундаментальної наукової підготовки, котру ми проводили всі ці роки, а й відповідного фінансового забезпечення.

Урешті хочу підкреслити, що наукові проекти інституту не локалізуються вузьким академічним обширом, а розраховані на широке коло споживачів. Наприклад, на сьогодні веб-сайт нашої установи – це один із найбільших електронних ресурсів з історії України у Всесвітній мережі, де у вільному доступі представлено повнотекстові колекції історичних джерел і наукових праць. Більше того, представники інституту беруть активну участь у цілій низці наукових проектів, які мають важливе суспільне, громадське та культурно-просвітницьке значення, як-от проекти відкритого е-архіву найвидатнішого українського історика М.Грушевського або «Історичний фронт: Лікбез».

Звісно, маємо чимало інших планів, проектів, попередніх напрацювань, які хотілося б розгорнути, трансформувати в повноцінні, масштабні наукові студії, капітальні та фундаментальні видання з історії України. Та нині робимо те, що реально можемо опублікувати ближчим часом.

– Валерію Андрійовичу, дякую за цікаву та змістовну бесіду!

**Записав кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ
О.М.Донік**
